

Riešenie otázky pôvodu zla v období medzi Starou a Novou zmluvou*

Sidonia Horňanová

V tejto štúdii postavíme vedľa seba a podrobíme analýze židovské spisy, ktoré vznikli v intertestamentárnom období, v čase medzi literárnym vznikom Starej zmluvy a Novej zmluvy. Ide o nekánonickú literatúru, ktorá je spoločným dedičstvom tak raného judaizmu, ako aj ranej cirkvi. Poznanie jej myšlienkového sveta osvetľuje pochopenie Novej zmluvy i kresťanského učenia o dedičnom hriechu a o pekle.¹

Spisy, ktoré budeme analyzovať, boli poväčšine reflexiou na náboženskú krízu v židovskom národe – najmä na helenizáciu, ktorá vyvrcholila znesvätením chrámu za čias Antiocha IV. Epifana v r. 167 pr. Kr. S násilnou helenizáciou sa spájala náboženská perzekúcia a prípady smrti martýrov. Okrem toho v židovstve prebiehal aj náboženský spor o legitímnosť oficiálneho kultu v jeruzalemskom chráme. Práve na pozadí tohto sporu treba vidieť zrod komunity v Kumráne. Členovia kumránskej komunity protestovali proti jeruzalemskému kňazstvu a kultu. Pod vedením Učiteľa spravodlivosti (hebr. *móre ha-cedeq*) opustili Jeruzalem a okolo roku 150 pr. Kr. osídlili breh Mŕtveho mora.

1. INTERPRETÁCIA DEJÍN OD KONCA

Židovské spisy, ktoré vznikli v období medzi Starou a Novou zmluvou, sú prevažne apokalyptickej povahy.² Zjavujú Božie tajomstvá, t. j. tajomstvá o Božej vôli a prozreteľnosti v dejinách, tak s národmi, ako aj s jednotlivcami. Pisatelia apokalyptického druhu literatúry sa usilovali vysvetliť jestvujúce zlo – utrpenie a triumf bezbožných vo svetle prichádzajúcej budúcnosti, keď Boh rozhodujúcim spôsobom zasiahne a definitívne ukončí pôsobenie temných síl: potrestá zlo a odmení spravodlivých.³ Apokalyptickí pisatelia zasadzovali prítomnú krízu do širšej transcendentnej perspektívy – perspektívy večnosti. Interpretovali prítomné zlo a utrpenie spravodlivých vo svetle prichádzajúcej budúcnosti, keď dávali do výhľadu finálne rozuzlenie dejín – Boží súd a s tým spojenú záchranu spravodlivých a potrestanie bezbožných. Poznať skutočný zmysel historického diania, ktoré akoby sa vymykalo spod Božieho

* Štúdium kumránskych textov autorka realizovala vďaka podpore Univerzity Komenského v Bratislave, grantový projekt č. UK/27/2006 *Kumránske zvitky po päťdesiatich rokoch*. Autorka vyjadruje Univerzite Komenského poďakovanie za podporu pri riešení uvedeného projektu.

¹ Otázku tradovaného učenia cirkvi o pekle nedávno riešil K. NADRÁSKY, „Peklo a súčasnosť alebo ako je to s peklom,“ *Filozofia* 61, č. 3 (2006): 181–207.

² Pojem *apokalyptický* sa odvodzuje od slova *apokalypsa* (z gr. ἀποκάλυψις, 'zjavenie, odhalenie'). Primárny význam slova *apokalypsa* je teda zjavenie, odhalenie. Od 2. storočia po Kr. sa pojem používal na označenie literárnej formy. Nie je správne, keď sa posolstvo apokalyptiky redukuje iba na fantastické opisy katastrofického zániku sveta a na vypočítanie dátumu konca sveta. Židovskú apokalyptiku podrobne analyzovala autorka vo svojej dizertačnej práci: S. HORŇANOVÁ, *Židovská apokalyptika*, Bratislava: Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, 2002.

riadenia, je možné len vo svetle prichádzajúceho budúceho veku, resp. sveta, ktorý je obsahom zjavenia v apokalypsách. Apokalyptickí pisatelia boli presvedčení, že pozemský svet je v moci zlého a akákoľvek náprava prítomného stavu nie je možná, preto hľadali pochopenie Božích plánov nie na zemi, ale v nebi. V apokalyptických spisoch vizionár vystupuje do neba, kde sú mu zjavené tajomstvá Božej prozreteľnosti buď prostredníctvom vízie, alebo audície, alebo sú zapísané na nebeských tabuliach. Cieľom pseudepigrafickej apokalyptickej literatúry bolo potešiť čitateľov v ťažkých časoch nádejou, že nie sily zla, ale Boh má priebeh dejín pod kontrolou a že Boží vyslobodzujúci zásah sa blíži. Židovskými apokalyptickými prácami sa ako červená niť tiahne posolstvo: Boh je suverénnym pánom nad dejinami a má všetko dianie pod kontrolou. Zlo síce triumfuje vo svete, ale len dočasne. Boh dal silám zla zosobneným v pozemských vládcach a ríšach možnosť pôsobiť len do času – kým nepríde Boží vyslobodzujúci zásah na konci.

Apokalyptickí pisatelia na jednej strane napomínali čitateľov k správne mu konaniu v živote, pretože Boží súd sa blíži a je istý; na druhej strane povzbudzovali čitateľov, aby vytrvali vo viere a v nádeji v Boha napriek ťažkostiam, lebo triumf zla je len dočasný. Nepriaznivé historické udalosti v židovstve v intertestamentárnom období – helenizácia, náboženské prenasledovanie, strata politickej samostatnosti a náboženskej slobody, národná katastrofa v r. 70 – to všetko boli faktory, cez ktoré sa apokalyptickí pisatelia prebojovali k jedinečnej interpretácii dejín od konca alebo z hľadiska ich finálneho rozuzlenia – z perspektívy večnosti.

V židovských pseudepigrafických spisoch nachádzame rozvinuté predstavy o anjeloch a démonoch, ktoré sa odlišujú od tradičných predstáv v Starej zmluve. Kým v starozmluvných spisoch satan alebo diabol nemôže konať nezávisle do Boha,⁴ v mimobiblických spisoch sa stretáme s predstavou, že diabol koná nezávisle od Boha, dokonca bojuje proti Bohu, aj keď jeho triumf je len dočasný. Čím sú spisy neskoršieho pôvodu, tým sa viac sústreďujú na transcendentný svet duchov – anjelov a démonov (anjeli a démoni majú mená, zastávajú rôzne funkcie, sú predstavení ako organizované sily atď.). V pseudepigrafických spisoch sa často spomínajú strážni anjeli ľudí alebo národov, alebo zlých duchovia, ktorí zvädzajú ľudí a vyvíjajú deštruktívnu činnosť (napr. Satan, Satanail, Šemjaza, Azazel, Mastema, Beliar). Domnievame sa, že angeológia a démonológia v apokalyptických spisoch vrátane spisov z Kumránu bola rozvinutá pod vplyvom perzského dualizmu.⁵ Napríklad podľa Zoroastra Ahura

³ Niektorí sa domnievajú, že hlavný dôraz v apokalypsách je položený práve na pochopenie Božích tajomstiev pre pisateľovu súčasnosť. Napríklad aj Rowland, aj Schmithals položili v apokalypťike dôraz na pochopenie Božích tajomstiev pre súčasnosť, čím povýšili nebeské tajomstvá a ich interpretáciu nadprirodzenou bytosťou nad eschatologické očakávania: „Hovoríť o apokalypťike znamená sústrediť sa na priame sprostredkovanie nebeských tajomstiev v celej ich rôznosti.“ Ch. ROWLAND, *The Open Heaven: A Study of Apocalyptic in Judaism and Early Christianity*, New York: Crossroad, 1982, s. 14; W. SCHMITHALS, *The Apocalyptic Movement: Introduction & Interpretation*, prel. John E. Steely, Nashville: Abingdon Press, 1975.

⁴ Napríklad v Jóbovej knihe sa dočítame, že satan musel Boha požiadať o dovoľenie, aby mohol rozšíriť svoju moc pri zasiahnutí Jóba. V 2 S 24,1 bol Boží hnev zasa personifikovaný a stotožnený so satanom atď. Zlo a utrpenie z pohľadu Starej zmluvy osvetlil František ÁBEL v štúdiu „Riešenie problému teodicey v Novej zmluve“, *Filozofia* 60, č. 8 (2005): 573–595.

⁵ Možný vplyv perzských náboženských predstáv na židovskú pseudepigrafickú literatúru vrátane kumránskych spisov analyzuje J. J. COLLINS, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, New York: Routledge, 1997, s. 41–43; id., *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to the Jewish Matrix of Christianity*, New

Mazda stvoril šesť *Ameshas Spentas* (nesmrteľných svätých), aby kontrolovali rozličné oblasti vo svete. Niektorí bádatelia ich stotožňujú so siedmimi anjelmi v 1 Hen 20 alebo s anjelmi v Knihe Daniel.⁶

V židovských apokalypsách sa často spomínajú strážni anjeli ľudí (TJud 3,10; TDan 5,4; TJoz 6,7; prv. Mk 18,10; Sk 12,15), alebo anjeli, ktorí vládnu nad prírodnými javmi (1 Hen 60,11–24; 2 Hen 5,1n.; 6,1n.). V tejto súvislosti stoja za zmienku *fravashis* zo zoroastrizmu, opísaní ako „výnimoční strážni anjeli ľudí“ (Jaša 13,1).⁷

Zlý duch Ahriman a jeho démoni z perzského dualizmu zasa pripomína zlého ducha Beliar a jeho démonov v židovských apokalypsách. Obaja zlí duchovia – Ahriman a Beliar – stoja na čele temných diabolských síl a majú tú istú úlohu: ničiť, obviňovať a zvädzať ľudí. Padlí anjeli, ktorí zostúpili na zem a boli zodpovední za zlo na zemi (1 Hen 6–36), odrážajú skôr grécke než perzské vplyvy.⁸

Nie vždy je v pozadí pseudepigrafických spisov apokalyptickej povahy špecifická kríza v dejinách. Niektoré spisy reflektujú na ľudskú situáciu vo všeobecnosti (2. Henoch),⁹ iné sa venujú problému strachu človeka pred smrťou a pred Božím súdom (Testament Abraháma, 10.–15. kap.) Aj v takých prípadoch však zjavenie poskytuje útechu a nádej čitateľovi, ktorý sa identifikoval s pisateľom, s jeho vizionárskymi zážitkami, a prostredníctvom apokalyptického zjavenia svoj smútok, resp. strach, zasadil do širšej perspektívy večnosti.

2. OTÁZKA PŮVODU ZLA V ŽIDOVSKÝCH APOKALYPTICKÝCH SPISOCH A V MÚDROSTI SÍRACHA

Jedna z otázok, ktorú riešili pisatelia intertestamentárnej literatúry v súvislosti s odhaľovaním Božích tajomstiev, bola otázka: Odkiaľ sa vzalo zlo?¹⁰

Pseudepigrafické spisy, texty z Kumránu a spis Múdrost Síracha¹¹ svedčia o tom, že otázka pôvodu zla bola pomerne rozšírená v Júdsku v 2. storočí pr. Kr. Odpovede sa hľadali v novom pochopení biblických textov o stvorení. Za účelom objasnenia pôvodu zla sa interpretovali tri biblické texty: O Božích synoch (1 M 6,2–4), o páde prvého človeka (1 M 3) a o zlej náklonnosti (1 M 8,21; prv. 6,5; Sir 15,14). V nekánonických spisoch sa pôvod hriechu spočiatku odvodzoval od vzbury padlých anjelov.

York: Crossroad, 1984, s. 22–26. Kameňom úrazu však je, že perzský literárny materiál sa veľmi ťažko datuje. O vplyve perzských predstáv na židovskú apokalyptiku preto možno hovoriť iba na hypotetickej úrovni.

⁶ H. H. ROWLEY, *The Relevance of Apocalyptic: A Study of Jewish and Christians Apocalypses from Daniel to Revelation*, Greenwood, SC: Attic Press, 1980, s. 43.

⁷ D. S. RUSSELL, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, Philadelphia: Westminster Press, 1964, s. 259.

⁸ G. W. E. NICKELSBURG, „The Apocalyptic Message of 1 Enoch 92–105,“ *Catholic Biblical Quarterly* 39 (1977): 309–328. Padlí anjeli v 1 Hen majú paralelu v gréckych príbehoch o titanoch. Titani, podobne ako padlí anjeli v apokalypsách, sa vzbúрили, učili ľudí rôznym technikám. Za trest ich spútali reťazami a zatvorili pod zem.

⁹ COLLINS, *The Apocalyptic Imagination*, s. 197.

¹⁰ Riešenie otázky pôvodu zla v intertestamentárnom období bolo také naliehavé, že P. Sacchi považuje špekulácie o pôvode zla za esenciálny motív, ktorý konštituuje židovskú apokalypsu v zmysle literárnej formy. P. SACCHI, *L'Apocalittica Giudaica e la sua Storia*, Brescia: Paideia, 1990.

¹¹ Pôvodný hebrejský text apokryfu sa datuje do roku okolo 180 pr. Kr. K. GÁBRIŠ, *Apokryfy: Mimokanonické (deuterokanonické) spisy Staré zmluvy podľa Septuaginty*, Bratislava: VESNA, 1990, s. 350.

2.1 Mýtus o padlých anjelov z neba

Prvý najstarší spôsob riešenia pôvodu zla sa vracia k starobylému mýtu v Prvej Mojžišovej knihe (6,2nn.), k príbehu o Božích synoch, ktorí „si brali za ženy ľudské dcéry ... v tých časoch, keď synovia Boží vchádzali k ľudským dcéram a ony im rodili, boli obrovia na zemi.“¹² V biblickom texte sa uvádza, že za čias Nóacha Boh privedie potopu na zem, ktorou potrestá hriech na zemi. Biblický pisateľ však nespomína nijakú vzburu v nebesiach. Naproti tomu pisateľ apokalypsy tzv. Knihy padlých anjelov (1 Hen 6–11), ktorá je najstaršou časťou päťdielnej pseudepigrafickej zbierky Prvá Henochova kniha (1 Hen), reinterpretoval pôvodný biblický text v tom zmysle, že spojenia Božích synov a ľudských dcér sa stali príčinou zla na zemi:

Teraz však zlí obrovia, zrodení z duchov a ľudských tiel, budú sa na zemi volať zlými duchmi a ich obydlie bude na zemi ... budú utláčať, hubiť, napádať, bojovať a prinášať ľuďom skazu a budú zdrojom ich úzkosti; nebudú sa živiť nijakým jedlom, nebudú cítiť smäd a budú neviditeľní (1 Hen 15,8.11).¹³

Boží synovia sú predstavení ako anjeli, ktorí sa vzbúrili proti samému Bohu. Zostúpili z neba na zem a zviadli ľudí, lebo im sprostredkovali nedovolené poznanie. Padlí anjeli pokračovali v ničení a zvädzaní ľudí aj po potope za čias Nóacha.¹⁴

V Knihe padlých anjelov sa dajú identifikovať viaceré literárne pramene a tradície. Z nich najvýznamnejšie sú dva pramene, ktoré vznikli zoskupením látky okolo anjelských vodcov Šemjazu a Azazela. Obidva literárne pramene hľadajú príčinu hriechu vo vz bure anjelov, no hriech anjelov špecifikujú odlišným spôsobom. V prvom prípade sa ako príčina hriechu uvádza spojenie anjelov so ženami. Podľa druhej kratšej verzie tkvel hriech anjelov v nedovolenom poznaní, ktoré anjeli sprostredkovali ľuďom na zemi.¹⁵

Staršia rozsiahlejšia verzia príbehu, ktorá vznikla zoskupením látky okolo anjelského vodcu Šemjazu,¹⁶ uvádza ako príčinu hriechu sexuálne spojenie anjelov so ženami, ktoré následne porodili obrov. Podľa tejto verzie anjeli pozorovali z neba ľudské dcéry, zatúžili po nich a zostúpili z neba (6. kap.). Oženili sa s nimi. Napriek zákazu s nimi spávali (7,1a), čím sa poškvrnili. Ľudské dcéry porodili obrov (Gen 6,1–4), ktorí „zožrali všetok majetok ľudí.“ Keď už nemali čo jesť, obrátili sa proti ľuďom. Páchali

¹² Skratky a citácie z kánonických spisov v tejto štúdii sú podľa autorizovaného prekladu ECAV na Slovensku: *Biblia: Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy*, Liptovský Mikuláš: Transciscus, 1999.

¹³ Skratky a citácie zo židovských pseudepigrafických spisov v tejto štúdii sú podľa: *Knihy tajemství a moudrosti: Mimobiblické židovské spisy; Pseudepigraphy*, zv. 1–2, ed. Zdeněk Soušek, 2. vyd., Praha: Vyšehrad, 1998. *The Old Testament Pseudepigrapha: Apocalyptic Literature and Testaments*, ed. J. H. Charlesworth, New York: Doubleday, 1985.

¹⁴ P. D. HANSON, „Rebellion in Heaven, Azazel, and Euhemeristic Heroes in 1 Enoch 6–11,“ *Journal of Biblical Literature* 96 (1977): 195–233.

¹⁵ Collins sa domnieva, že „oba prúdy tradície ... nepostavili len tak vedľa seba, ale pozorne ich poprepájali.“ Neskorší redaktor pritom reinterpretoval pôvodne mienený sexuálny hriech anjelov v Šemjazovej verzii na nedovolené poznanie, ktoré anjeli sprostredkovali na zemi. Zostup anjelov na zem by tak bol „metaforickým vyjadrením pre nedovolené poznanie“; jeho protipólom by bolo dovolené zjavenie, ktoré sprostredkúva Henoch a o ktorom hovorí ďalšia časť knihy (COLLINS, *The Apocalyptic Imagination*, s. 40–41).

¹⁶ Šemjaza vystupuje ako hlavný vodca vyše dvestočlennej skupiny rebelujúcich anjelov. Anjel Azazel je predstavený len ako jeden z desiatich vodcov v Šemjazovej skupine (prv. 6,7).

násilie aj na zvieratách a pili ľudskú krv (7,2–5). Zem obvinila páchatelov zla a duše tých, čo zomreli, volali do neba o pomoc (7,6; 8,4; 9,10). Anjeli počuli prosby ľudí na zemi a predniesli ich pred Bohom v nebi (9,1–5.7–11). Boh ich vyslyšal a padlých anjelov potrestal. Boží trest bol viacstupňový: Obri sa najprv pobili medzi sebou pred očami padlých anjelov, ktorí ich splodili (10,9–10); potom mali byť padlí anjeli zviazaní a zadržíavaní pod zemským povrchom až do dňa posledného súdu (10,11–12). Po súdnom dni ich mali uvrhnúť do ohnivej priepasti naveky (10,13).

Podľa druhej, kratšej verzie, bol vodcom padlých anjelov Azazel. Padlí anjeli ľudí naučili rôzne zručnosti a kúzla: „Učili ich kúzlam a čarom a oboznámili ich s rezaním koreňov a s vrúbľovaním stromov“ (7,1b). Azazel ich učil vyrábať zbrane. Anjeli naučili ženy, ako sa majú maľovať a ozdobovať, aby ich ešte viac zvádzali (prv. 7,1; 8,3; 10,7 a i.). Ďalší anjeli zasvätili ľudí do tajomstiev astrológie. Poznanie, ktoré sprostredkovali ľuďom, spôsobilo rozmach hriechu na zemi. V príbehoch o padlých anjeloch sa dajú rozpoznať vplyvy gréckych mýtov – najmä mýtu o Prometeovi, ktorý zoslal oheň na zem ľuďom a tiež ich učil rôznym zručnostiam. Predpokladá sa, že neskorší redaktor Knihy padlých anjelov prepracoval mýtus o Prometeovi na príbeh o vzbure anjelov proti Bohu, ktorá nezostala bez trestu.¹⁷

Odvodenie pôvodu zla z mýtu o padlých anjelov prekonalo v dejinách vývoj, ako o tom svedčí jeho neskoršie prepracovanie v ďalšom nekánonickom spise, Knihe jubileí, a v niektorých mladších častiach Prvej knihy Henochovej. V Knihe jubileí, ďalšom spise apokalyptickej povahy, nachádzame zmienku o anjeloch, ktorí zostúpili z neba na zem, no s tým rozdielom, že pôvod hriechu treba hľadať na zemi, nie v nebi:

Boží anjeli menovaní Strážcovia zostúpili na zem, aby učili ľudské deti dodržiavať na zemi právo a spravodlivosť (4,15). Potom si brali za ženy a ich potomkami boli obrovia, zlí duchovia. Na zemi pribúdalo nenávisť... (5,1nn.).

Keď nečistí duchovia začali zvádzat Nóachových synov, Nóach prosil Boha, aby ich zatvoril na mieste zavrnutia (Jub 10,5). V 10. kapitole Knihy jubileí sa hovorí o vodcovi zlých duchov, resp. kniežati démonov – Mastemovi. Ten žiadal Boha, aby s ním mohla zostať aspoň časť démonov, ktorí by pokračovali v ničení a zvádzaní ľudí. S Božím dovolením zostala z nich desatina, ostatní démoni boli odsúdení. Pisateľ Knihy jubileí teda zastával presvedčenie, že hriech nepochádza od Boha, ale sú zaň zodpovední zlí démoni, ktorí pôsobia s Božím dovolením na zemi. (Pre úplnosť treba brať do úvahy, že v Knihe Jubileí neboli potomkovia padlých anjelov priamo zodpovední za hriech, pretože predtým ako prišli na scénu, v spise už bola reč o Adamovom hriechu.)

O riešení pôvodu hriechu v najstaršej vrstve pseudepigrafických spisov možno na záver povedať, že ich pisatelia umiestňujú pôvod hriechu do neba: Ako príčinu hriechu uvádzajú vzburu anjelov v nebesiach. Pisatelia však nerobia zodpovedným za hriech Stvoriteľa, ale na druhej strane nevinia za hriech ani ľudí.

¹⁷ Nickelsburg podrobne analyzuje paralely medzi príbehom o padlých anjeloch v 1 Hen a gréckymi mýtami. Autor dáva do súvislosti Šemjazovu verziu o obroch, ktoré vznikli z telesného spojenia anjelov a žien, s gréckou titanomachiou a gigantomachiou. V príbehu o Azazelovi vidí spoločné črty s mýtom o Prometeovi, ktorý priniesol ľuďom oheň na zem a naučil ich rôzne zručnosti, napr. ako stavať domy, čítať, písať, vykladať sny, kuť železo atď. G. W. E. NICKELSBURG, „Apocalyptic and Myth In 1 Enoch 6–11,“ *Journal of Biblical Literature* 96 (1977): 383–405.

Súčasťou päťdielnej pseudepigrafickej zbierky Prvá kniha Henocha je aj tzv. Henochova epištola (1 Hen 91–108).¹⁸ Epištola má podstatne neskoršie datovanie než Kniha padlých anjelov (1 Hen 6–11) – datuje sa do toho istého obdobia ako apokryf Múdrosť Síracha, pred makabejskými bojmi Židov za slobodu.¹⁹ Pisateľ Henochovej epištoly vysvetľuje pôvod zla takto: „hriech nebol na zem zoslaný, ale spôsobili si ho sami ľudia“ (1 Hen 98,4). To sa už dostávame k druhému riešeniu otázky pôvodu zla.

2.2 Pád prvého človeka

Druhý spôsob vysvetlenia pôvodu zla vychádza z biblického podania 2. až 3. kapitoly Gen. Prvýkrát sa s textom o páde prvého človeka v raji zoberal Sírach a čiastočne aj Kniha Jubileí. Treba však povedať, že interpretácii biblického textu o pôvode hriechu v páde prvého človeka sa začal pripisovať význam až oveľa neskôr – na konci 1. storočia po Kr., ako o tom svedčia listy apoštola Pavla a dve židovské apokalypsy, ktoré vznikli po zničení Jeruzalema v roku 70: Štvrtá Ezdrášova kniha (7,11–12) a Druhá Báruchova kniha (23,4; 48,42–43; 56,5–6).

2.2.1 Múdrosť Síracha

V apokryfe Múdrosť Síracha sa nespomína Adamov hriech, lebo hriech sa pripisuje žene: „V žene je počiatok hriechu a pre ňu všetci zomierame“ (25,24).²⁰ Sírachov výrok je netypický pre predkresťanské židovstvo, preto sa zdá, že je to skôr *ad hoc* správa, vytvorená v kontexte tirády proti zlej žene z biblickej Knihy prísloví, ako by to bola súčasť koherentného teologického systému Síracha.²¹

Sírach hovorí o pôvode hriechu v 15. kapitole (v. 11–20). Proti myšlienke robiť Boha zodpovedným za zlo človeka, o čom sa v Jeruzaleme v čase helenizmu viedla veľmi živá debata, Sírach napísal: „Nehovor: Hospodin spôsobil moje odpadnutie. Lebo On nespôsobí, čo znenávidel“ (v. 11). Je možné, že Sírach mal na mysli práve niektorých z múdrych kruhov v židovstve, ktorí prisudzovali pôvod hriechu Božím synom, ako to vyjadroval mýt o rebelujúcich anjeloch v Prvej knihe Henochovej.

V spise Múdrosť Síracha nájdeme okrem už spomínaných myšlienok o pôvode zla aj také výroky, ktoré robia zodpovedným za hriech Boha. Ide najmä o pasáž o stvorení človeka z hlíny (Sir 33,10–15):

¹⁰ Všetci ľudia pochádzajú z hlíny,
Adam bol zo zeme stvorený.

¹¹ Podľa svojej dokonalej rady Hospodin ich rozdelil,
oddelil ich od cesty.

¹⁸ Názov spisu Henochova epištola pochádza z gr. ἐπιστολή v 1 Hen 100,6. Z hľadiska literárnej formy síce pripomína testament, neobsahuje však rozprávanie patriarchu ležiaceho na smrteľnej posteli v 3. os. sg., čo je charakteristické pre testamenty.

¹⁹ Kniha jubileí, ktorej pôvod sa kladie do obdobia okolo r. 160 pr. Kr., predpokladá literárnu existenciu niektorých častí 1. Henochovej knihy – Knihy padlých anjelov alebo Epištoly Henocha. COLLINS, *The Apocalyptic Imagination*, s. 67; J. C. VANDERKAM, *Enoch and the Growth of an Apocalyptic Tradition*, Catholic Biblical Quarterly: Monograph series 16, Washington, DC: Catholic Biblical Association of America, 1984, s. 180. Súčasné datovanie jednotlivých častí 1. Henochovej knihy sa zakladá na paleografických výskumoch na kumránskych fragmentoch Henochových kníh, ktoré urobil poľský odborník J. T. Milik.

²⁰ Apokryf Múdrosť Síracha citujeme podľa GABRIŠ, *Apokryfy*, s. 187–272.

²¹ COLLINS, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, s. 32–33.

- ¹² Niektorých požehnal a vyvýšil,
niektorých posvätil a priblížil k sebe.
Iných preklial a ponížil
a zahnal ich z ich stanovíšť.
- ¹³ Ako hrnčiarova hlina je v jeho ruke
a všetky jej podoby sú v súlade s jeho predstavou,
tak sú ľudia v ruke svojho Stvoriteľa,
aby im odplatil podľa svojho rozhodnutia.
- ¹⁴ Oproti zlu je dobro
a oproti smrti je život.
Tak je hriešnik proti zbožným.
- ¹⁵ Tak sa pozeraj na všetky diela Najvyššieho,
dvoje a dvojce, jedno je proti druhému.

Kniha Múdrosť Síracha – v duchu deuteronomistickej teológie – zdôrazňuje slobodnú voľbu človeka. Poznaním, že Pán dal ľudstvu dve rôzne cesty (33,11)²² a že všetky skutky Pána sú v páre, jeden proti druhému (33,15), však Sírach položil základ pre neskorší dualistický pohľad na svet; je možné, že pod vplyvom stoicizmu.²³ Vznikol pritom problém, ako zladíť izraelskú monotelistickú vieru v Boha-Stvoriteľa a prítomnosť zla vo svete: Sírach píše: „On na začiatku stvoril človeka [hebr. *’ádam*] a dal mu moc rozhodovať sa [hebr. *b’jad jicró*]“ (Sir 15,14). A tu sa už dostávame k tretiemu spôsobu riešeniu zla vo svete, a tým je učenie o zlej náklonnosti. Pre úplnosť však uvádzame, že problém hriechu sa riešil podobným spôsobom aj v ďalších pseudepigrafických spisoch, ktoré sa datujú po Sírachovi.

2.3 Učenie o zlej náklonnosti

Tretí spôsob riešenia otázky pôvodu zla sa našiel v učení o zlej náklonnosti (hebr. *jécer há-ra’*),²⁴ ktorá pochádza od Boha a je zdedená – človek sa s ňou už narodí. *Jécer* sa vyskytuje aj v neskorších rabínskych textoch ako terminus technicus na vyjadrenie sily, ktorá podmieňuje ľudské správanie.²⁵ Človek je zodpovedný za jej ovládanie: „spravodliví sú ovládaní dobrou náklonnosťou ... bezbožní sú ovládaní zlou náklonnosťou ... priemerný človek je ovládaný oboma“ (*Berakot* 61b).

Zlá náklonnosť (*cor malignum*) sa spája so zlom už v biblickej tradícii: Pojem *jécer* nájdeme po prvýkrát v Prvej Mojžišovej knihe v 6. kapitole – dokonca dvakrát: „Keď však Hospodin videl, že skazenosť ľudí na zemi bola veľká a že všetko zmýšľanie srdca bolo ustavične zlé, oľutoval, že učinil človeka na zemi a zaboľelo ho srdce“ (Gen 6,5). Po potope Nóach postavil oltár a Boh povedal: „Nebudem už pre človeka preklínať zem, lebo zmýšľanie ľudské je zlé od jeho mladosti...“ (Gen 8,21). Učenie o zlej náklonnosti obsahuje aj spis Múdrosť Síracha:

On na začiatku stvoril človeka a dal mu moc rozhodovať sa [hebr. *b’jad jicró*]. Ak chceš, môžeš zachovávať prikázania a mať záľubu vo vernom konaní ... Pred človekom je život a smrť a dostane sa mu to, v čom má záľubu. (Sir 15,14.15.17)²⁶

²² Podľa dokonalej rady Boh oddelil cesty ľudí: niektorých požehnal a vyvýšil, iných preklial a ponížil.

²³ COLLINS, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, s. 31.

²⁴ Odvođené z hebr. *j-c-r*, t. j. formovať (Gen 2,7).

²⁵ COLLINS, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, s. 33.

²⁶ Prv. Dt 30,15: „Dnes som ti predložil život a dobro, smrť a zlo.“

Slovo *hrnčiar* (hebr. *jócér*) v Sir 33 a sloveso použité v biblickom texte Gen 2,7 o tom, ako Hospodin Boh sformoval človeka, majú ten istý hebrejský spoluhláskový základ: *j-c-r*. Zlú náklonnosť v Knihe Síracha teda nemôžeme jednoducho stotožniť s ľudskou vôľou. Sírach na jednej strane zdôrazňuje ľudskú zodpovednosť, čím stojí na deuteronomistickej tradícii v Starej zmluve (prv. Sir 15), ale na druhej strane zdôrazňuje Božiu suverénnu moc a symetrické usporiadanie stvorenia (prv. Sir 33). V apokryfickom spise tak vychádza na povrch napätie medzi ľudskou slobodnou vôľou a Božím určením, ako to vyjadruje už spomínaný text o Bohu ako hrnčiarovi, ktorý stvoril človeka z hlíny.

Zlej náklonnosti venujú pozornosť aj neskoršie pseudepigrafické spisy, v ktorých je príbeh o Adamovi interpretovaný ako pád do hriechu. Pisateľ Štvrtej Ezdrášovej knihy (spis pochádza z konca 1. stor.) o účinkoch zlej náklonnosti napísal:

Zlé srdce niesol v sebe najskôr Adam, prestúpil prikázanie a bol premožený; tak sa stalo aj so všetkými, čo sa z neho narodili. Zmocnila sa ich trvalá slabosť; spolu s Tórou sa v srdci človeka zakorenili i zloba; tak sa stratilo to dobré a zostalo to, čo je zlé. (4 Ezd 3,21–22)

Ten istý pisateľ opísal *jécer* ako zlé semeno zasiate do Adamovho srdca, ktorého výsledkom je zlé srdce: Bylina zlého semena je zasiata od samého začiatku do Adamovho srdca, koľko bezbožnosti až dosiať naplodila a plodí... (4 Ezd 4,30). Je to teda zlé srdce, ktoré odvádza ľudí od Boha. O prenose hriechu z Adama na jeho potomkov – čo bolo neskôr sformulované v cirkevnom učení o dedičnom hriechu – zreteľne čítame v 4 Ezd 7,118nn.: „Adam, čo si to urobil? Tvoj hriech totiž nebol len tvojím pádom, ale aj naším, všetkých nás, čo z teba pochádzame!“ (7,118n.; prv. R 5,12). Pretože pisateľ Štvrtej knihy Ezdrášovej uznáva, že hriech sa prenáša z Adama, v jeho spise sa takmer vôbec nedočítame o ľudskej slobodnej vôli alebo o osobnej zodpovednosti.

V súvislosti s učením o zlej náklonnosti môžeme povedať, že v konečnom dôsledku aj zlá náklonnosť pochádza od Boha, lebo sa nedá jednoducho stotožniť s ľudskou vôľou. Sírachova teológia sa tak stala základom pre pohľad, že hriech pochádza od Boha, hoci pre samotného pisateľa by bol takýto záver neprijateľný.²⁷ V učení o zlej náklonnosti v apokryfe Múdrosť Síracha sa nestretáme s rozvinutými predstavami o démonoch alebo zlých duchoch, ako tomu bolo v staršej pseudepigrafickej literatúre (v Knihe padlých anjelov) alebo v kumránskych zvitkoch, o ktorých bude teraz reč.

3. OTÁZKA PŮVODU ZLA V KUMRÁNSKÝCH SPISOCH

Pripomínáme, že objavenie zvitkov v Kumráne sa považuje za najväčší objav minulého storočia. Od nálezov v rokoch 1947–1956 uplynulo už viac než päťdesiat rokov. V textoch z Kumránu nachádzame rozvinutie tak apokalyptickej tradície z Henochových kníh, ako aj rozvinutie učenia o zlej náklonnosti z múdroslovej

²⁷ COLLINS, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, s. 35.

tradície. Z Kumránu však možno doložiť aj celkom novú syntézu obidvoch tradícií – učenie o dvoch duchoch.²⁸

Kumránsky Damaský spis sa odvoláva na mýtus o padlých anjeloch, no s tým rozdielom, že pád anjelov je predstavený ako negatívny príklad ľudského správania, ako prvá príčina hriechu ľudstva. Na začiatku pisateľ Damaského spisu píše svojim synom:

Otvorím vám oči, aby ste mohli vidieť a pochopiť Božie skutky, takže si budete môcť vyvoliť to, čo sa Jemu páči a zavrhnúť to, čo On nenávidí, aby ste chodili v dokonalosti po všetkých Jeho cestách a nenasledovali myšlienky zlej náklonnosti a žiadostivých očí (CD II 14–16).²⁹

Pisateľ tzv. Múdroslovného spisu³⁰ sa pri riešení otázky pôvodu zla zaoberá biblickým príbehom o stvorení a rozvíja aj koncept zlej a dobrej náklonnosti (*jécer*). Súčasne sa odvoláva na sprostredkovanie zjavenia z nebeských kníh, t. j. na zjavenie, ktoré má nebeskú autoritu: „A ty, synu, cháp; venuj pozornosť tajomstvu existencie a pochop dedičstvo každého ľudského stvorenia“ (4Q417 II 2 18–19). V Múdroslovnom spise z Kumránu sa biblický príbeh o Adamovi neinterpretuje ako pád do hriechu. V tom istom duchu vykladá príbeh o prvých ľuďoch v raji aj apokryf Múdrostí Síracha. Sírach nespomína zákaz jesť zo stromu poznania dobra a zla a uvádza, že od začiatku Boh ľudí „naplnil rozumnosťou a odvahou, ukázal im dobré a zlé“ (Sir 17,7). V Kumráne je biblický text 1 M 1–3 interpretovaný v zmysle neúspechu človeka poznať dobré a zlé. Interpretuje sa aj správa o stvorení človeka³¹ Boží obraz v 1 M 1,27 a to celkom v duchu učenia o dvoch duchoch sformulovanom v spise Pravidlo spoločenstva. V kumránskom učení o dvoch duchoch sa spomína dvojité stvorenie človeka: Jeden človek bol stvorený na obraz nebeského rozumového sveta, kým ten druhý na obraz pozemského zmyslového sveta.³² Podľa toho existujú dva typy ľudstva: „duchovní ľudia“ stvorení na podobu Boha a „telesný duch“. Dualistické presvedčenie, že ľudstvo je od stvorenia sveta rozdelené na dve proti sebe stojace skupiny, je jasne vyslovené v spise Pravidlo spoločenstva v učení o dvoch duchoch (1QS 3,13–4,26), ktoré podrobne rozvineme v nasledujúcej časti.

²⁸ COLLINS, „Wisdom, Apocalypticism and the Dead Sea Scrolls,“ in *„Jedes Ding hat seine Zeit...“: Studien zur israelitischen und altorientalischen Weisheit; Diethelm Michel zum 65. Geburtstag*, ed. A. A. Diesel, BZAW 241, Berlin: de Gruyter, 1996, s. 19–32. Collins porovnával texty o pôvode zla v Múdrosti Síracha, v 1. Henochovej knihe a v kumránskych zvitkoch.

²⁹ Skratky a citácie z kumránskych textov v tejto štúdii sú podľa *The Dead Sea Scrolls Translated: The Qumran Texts in English; The authoritative new translation of the Dead Sea Scrolls complete in one volume*, ed. Florentino García Martínez, Leiden: E. J. Brill, 1994.

³⁰ *Sapiential Work A*. Tento spis sa našiel vo viacerých manuskriptoch (1Q26, 4Q415, 4Q416, 4Q417, 4Q418, 4Q423). COLLINS, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, s. 36.

³¹ V 1 M 1,27 je použitý hebr. pojem *ádám*, v kumránskom texte zasa *‘nôš* (v zmysle *‘ľudský rod’*).

³² Už Filón Alexandrijský chápal správu o stvorení v 1. knihe Mojžišovej ako správu o dvojacom stvorení človeka: „Je dobre známe, že Filón Alexandrijský sa nazdával, že Genezis sa týka dvojitého stvorenia človeka, pričom toto chápanie odvodzoval z exegetickej tradície.“ COLLINS, *Apocalypticism and the Dead Sea Scrolls*, s. 38. Tobin sa domnieva, že „výklad o dvojitom stvorení človeka sa usiluje podať vysvetlenie, prečo sú v 1. knihe Mojžišovej dve správy o stvorení človeka. Podľa takého výkladu boli stvorení dvaja rozliční *‘ľudia’*, jeden nebeský ... a ten druhý pozemský.“ T. H. TOBIN, *The Creation of Man: Philo and the History of Interpretation*, Washington DC: Catholic Biblical Association of America, 1983, cit. v COLLINS, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, s. 38.

3.1 Učenie o dvoch duchoch

Toto je znenie kľúčového textu v spise Pravidlo spoločenstva, ktorý podáva učenie o dvoch duchoch:

Od Boha poznania pochádza všetko, čo je a čo bude. Predtým než existovali, stanovil ich celý plán, a keď ich uviedol, stali sa bytím podľa jeho slávneho plánu a dosiahli svoju úlohu bezo zmeny. Zákony všetkých vecí sú v Jeho ruke a On zabezpečuje všetky ich potreby. On stvoril človeka, aby vládol nad svetom a vystrojil ho dvomi duchmi, aby v nich kráčať až do času Jeho navštívenia: ducha pravdy a ducha nespravodlivosti. Tí, čo sa narodili z pravdy, vytryskli zo svetla, a tí, čo sa narodili z nespravodlivosti, vyrazili z temného zdroja. Všetky deti spravodlivosti vedie Knieža Svetla a kráčajú po cestách svetla, ale všetky deti nespravodlivosti vedie Knieža démonov a kráčajú po cestách tmy.

Pisateľ z Kumránu opisuje aj vlastnosti každého z duchov – sú nimi: pokora, dobrota, múdrosť. Naproti tomu stojí lakomstvo, bezbožnosť, falošnosť. Boh stanovil obidvoch duchov v rovnakom pomere až do dňa konca a vložil medzi obidva tábory nekonečnú nenávisť: „Boh stanovil koniec nespravodlivosti a v čase svojho navštívenia ho [ducha] zničí naveky.“ Pridelil ľuďom duchov, aby mohli poznať dobro a zlo. Na niektorých miestach sa dočítame, že všetci ľudia majú čiastočne jedného i druhého ducha a prijímú odplatu podľa toho, či je tá časť väčšia alebo menšia (1QS 4,15–16). Boj medzi duchom pravdy a duchom lži, medzi anjelom svetla a anjelom tmy, Michalom a Belialom, prebieha nielen vo svete, ale aj v srdci človeka (1QS 4,23). Je možné, že členovia komunity časom zrevidovali učenie o dvoch duchoch. Situovanie boja dobra a zla do srdca človeka tak môže byť výsledkom až neskoršieho vývoja učenia o dvoch duchoch.

V kumránskych spisoch nenájdeme jednotný pohľad na riešenie otázky pôvodu zla. Existuje iný múdroslovný text, v ktorom sa vôbec nespomína dualistický charakter stvorenia ani v ňom nevystupujú proti sebe anjelské a démonské sily. Naproti tomu v učení o dvoch duchoch v spise Pravidlo spoločenstva nachádzame mýtus o padlých anjeloch rozvinutý v kozmických dimenziách spôsobom, s ktorým sa nestretáme ani v kumránskom Múdroslovnom spise, ani v neskorších židovských spisoch relevantného obdobia. Učenie o dvoch duchoch nájdeme aj v iných spisoch kumránskej komunity. S istotou však nemožno tvrdiť, že učenie o dvoch duchoch bolo centrálnym učeníom pre celú komunitu, alebo iba pre niektorých jej členov.

V pozadí kumránskeho učenia o dvoch duchoch možno sledovať vplyv perzského dualizmu: V iránskom náboženstve sa stretáme s konfliktom medzi dobrým duchom Ahura Mazdom (Ormazd, príp. Ohrmuzad) s anjelskými pomocníkmi a zlým duchom Ahrimanom (Angra Mainyu) s jeho démonickými pomocníkmi. Boj obidvoch strán je nesmrteľný zápas v celosvetovom dianí ako svetlo a tma. Medzi kumránskymi zvitkami a skoršou pseudepigrafickou literatúrou je však rozdiel v tom, že v Kumráne vládla predstava, že obidve sily, resp. duchovia, vyrovnané bojujú až do konca (tak je tomu aj v perzskom dualizme). Kozmická dimenzia dualizmu v Kumráne vykazuje nepochybne vplyvy zoroastrizmu.³³

³³ Perzský vplyv môžeme vidieť aj v starozmluvnom prorockom spise Deuteroizaiáš (45,7): „Ja formujem svetlo a tvorím tmu, pôsobím blaho a tvorím biedu. Ja som Hospodín, ktorý to všetko robí.“ Podľa prorockého výroku o stvoriteľovi zodpovednosť za zlo spočíva na Bohu. Biblických predchodcov tohto presvedčenia nachádzame v 2 S 19,9; Am 3,6; prv. Sir 33,14–15.

Učenie o dvoch duchoch nachádzame aj v ďalších spisoch komunity v Kumráne. Pritom nemôžeme s istotou tvrdiť, že učenie o dvoch duchoch bolo centrálnym učeníom pre celú komunitu, alebo iba pre niektorých jej členov.

4. ZÁVER

Mnohé pseudepigrafické texty apokalyptickej povahy, apokryf Múdrosť Síracha a texty z Kumránu sú dokladom toho, že v období helenizmu bola v židovstve diskusia o pôvode zla veľmi živá. Záujem o riešenie tejto otázky podnecovala nepriaznivá politická situácia židovského národa a tiež protest niektorých vnútrožidovských skupín (kumráncov) voči znečistenému jeruzalemskému kultu. Riešenie otázky pôvodu zla sa hľadalo v novej interpretácii biblických textov o stvorení. Kým v starozmluvných textoch nájdeme aj taký názor, že Boh je za zlo zodpovedný,³⁴ v neskorších pseudepigrafických spisoch sa zlo odvodzuje iba od démonských síl. Myšlienkový posun v názore na pôvod zla treba vidieť v súvislosti s rozvinutím angeológie a démonológie v židovstve pod perzským vplyvom. Už Sírach položil základy pre dualistický pohľad na svet tvrdením, že všetky skutky Pána sú v páre, jedno stojí v opozícii proti druhému. Múdrosť Síracha však treba zreteľne oddeliť od múdrosti prezentovanej v neskorších pseudepigrafických spisoch, v ktorých zlo nadobúda kozmické rozmery a jeho pôvod sa prisudzuje duchovným nadprirodzeným protibožským silám. Pre izraelský monoteizmus však dualizmus v pseudepigrafickej literatúre je len zoslabený alebo relatívny. V dualistickom presvedčení komunity v Kumráne v učení o dvoch duchoch nachádzame pohľad, že sily dobra a sily zla bojujú vyrovnané až do konca. Predpokladáme, že táto vyváženosť síl dobra a zla je prevzatá z perzských predstáv.³⁵

Diskusia o otázke pôvodu hriechu v židovstve pokračovala aj neskôr – na konci 1. storočia po Kr. – aj v kresťanských kruhoch. Dôraz sa položil na prenos hriechu od prvého človeka, ako o tom svedčia židovské pseudepigrafické spisy 4. Ezdráš, 2. Báruch a listy apoštola Pavla v Novej zmluve.

Literatúra intertestamentárneho obdobia, tak pseudepigrafická literatúra, apokryf Múdrosť Síracha, ako aj literatúra z Kumránu, nerieši otázku pôvodu zla definitívne, lebo v spisoch prebieha neriešiteľné napätie medzi Božím určením (predestináciou) a slobodnou vôľou človeka.³⁶

³⁴ Fakt, že z biblického pohľadu je legitímne hovoriť aj o Božej zodpovednosti za zlo, dokazujú Gross a Kuschell, a to na základe troch starozmluvných textov (Iz 6,1–11; 45,7; Ž 88). W. GROSS – K. J. KUSCHEL, *Bůh a zlo*, prel. Jiří Hoblík, Praha: Vyšehrad, 2005, s. 15–56; s. 192–195. Štúdiu uzatvárajú tézami: Boh nie je slabý... Boh nesie zodpovednosť za zlo... Boh nehreší... Boh sa na ľuďoch nedopúšťa zločinov atď. (Tamže, s. 195).

³⁵ V iránskom náboženstve sa stretáme s konfliktom medzi dobrým duchom Ahura Mazdom (Ormazd, príp. Ohrmuzad) s anjelskými pomocníkmi, a zlým duchom Ahrimanom (Angra Mainyu) s jeho démonickými pomocníkmi. Boj obidvoch strán je nekonečný zápas v celosvetovom diani, ako svetlo a tma. V skorších pseudepigrafických textoch sa nestretáme s myšlienkou vyrovnaného boja síl dobra a zla.

³⁶ COLLINS, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, s. 32.

Solving the Question of the Origin of Evil between the Testaments

Keywords: Dead Sea Scrolls; Qumran; Biblical Studies; Evil; Apocalyptic; Enoch; Sirach

Abstract: The article deals with the issue of the origin of evil in the documents of Second Temple Judaism (the books of Enoch, the Book of Jubilees, Sirach, and some texts from Qumran – the Damascus Document, Sapiental Work A, the Community Rule). In the period between the Testaments, there was a very lively debate on the origin of sin. One explanation, provided by the Book of Watchers in 1 Enoch 1–36, expanded the mythic account of the origin of evil on earth through the activity of fallen angels (Gen 6). The problem was how to balance a monistic belief in a good omnipotent Creator with the presence of evil in the world. A guilty inclination of man is the second explanation of the origin of sin. The text from Qumran Damascus Document (CD) bypasses the story of fallen angels, but subscribes to the tradition that the root of sinful behavior is the human decision to follow evil inclination. A much more elaborate explanation of the origin of evil is found in the Instruction on the Two Spirits in the Community Rule (1QS 3,13–4,26), according to which two spirits fight “in the heart of man” (1QS 4,23). Neither pseudepigraphic nor sapiental literature ever completely resolved the question of the origin of evil, because of the tension between free will of man and predestination. In the first century AD, the debate on these issues was still going on in 4 Ezra, 2 Baruch, and also in the epistles of Paul. In Christian tradition, the emphasis was put on the hereditary transmission of sin from Adam.